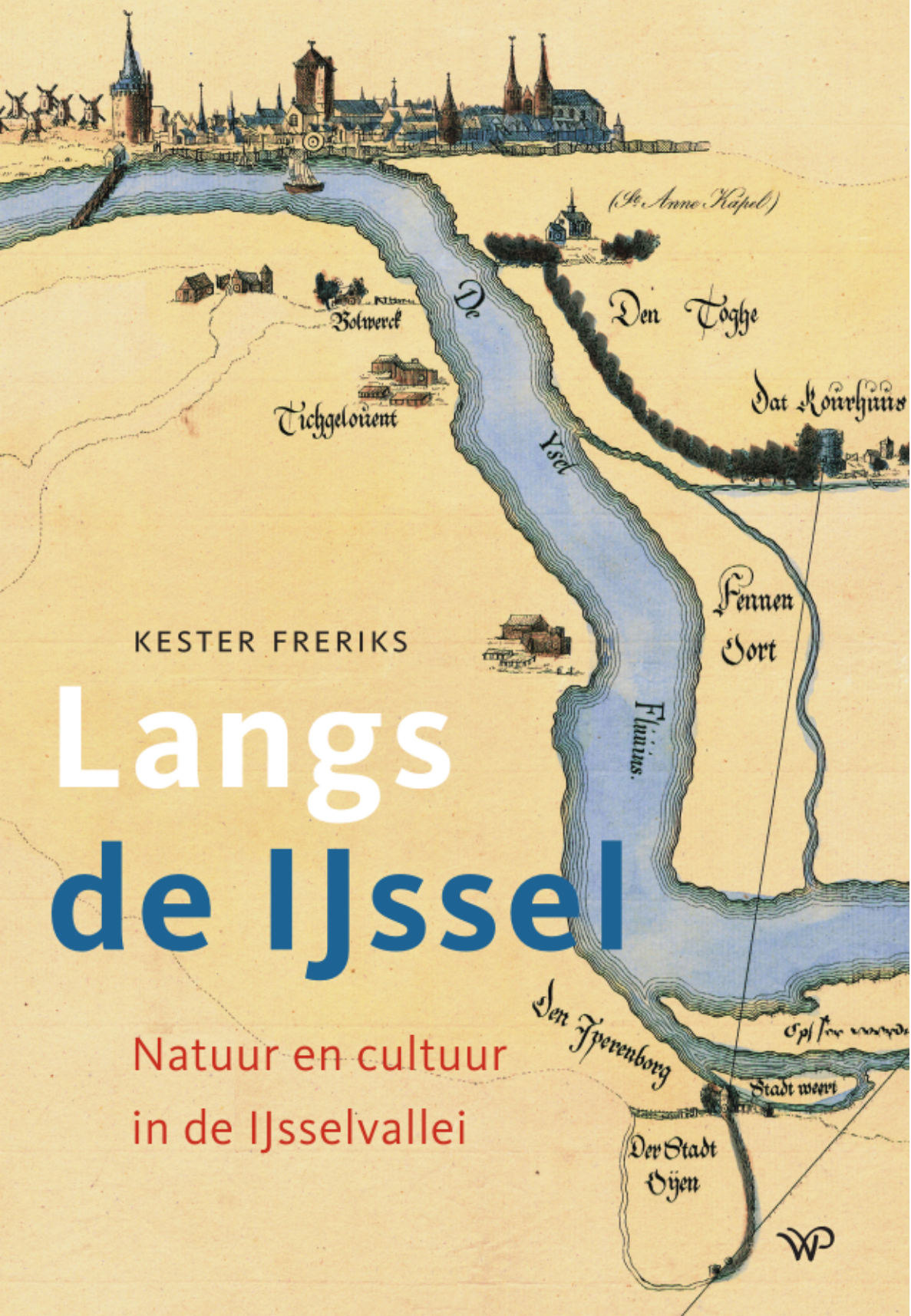

KESTER FRERIKS

Langs de IJssel

Natuur en cultuur
in de IJsselvallei

Langs de IJssel

Kester Freriks

Langs de IJssel

Natuur en cultuur
in de IJsselvallei

WALBURGERS

WALBURGERS

Deze publicatie kwam tot stand op initiatief van Deventer Verhaal en Stichting IJsselbiënnale, naar aanleiding van de eerste editie van de IJsselbiënnale. Onze dank gaat uit naar Deventer Verhaal, Stichting IJsselbiënnale, Theater Bouwkunde, VVV Deventer en Kunstenlab.

© 2021 Kester Freriks,

© 2021 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers

Dit is een licht gewijzigde editie van de gelijknamige uitgave uit 2017 (9789462492493).

www.walburgpers.nl

www.kesterfreriks.nl

Afbeelding omslag

Universitaire Bibliotheken Leiden, Kaart van de IJssel bij het beleg van Filips van Bourgondië in 1456.

Verschenen in de Overijsselse Volksalmanak, 1838 (COLLBN Port 44 N 117).

Kaarten binnenzijde omslag: *Topografische Dienst, Emmen*

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk Erwin Bomans, Leucq!^{BNO} Hof van Twente

ISBN 9789462498716

NUR 400

Inhoud

Ter inleiding

De IJssel, een kunstrivier	9
----------------------------------	---

Westervoort - Dieren

Een fles met een brief	12
------------------------------	----

Dieren - Zutphen

De rivier in vogelvlucht	27
--------------------------------	----

Zutphen - Deventer

Meerstemmig landschap	36
-----------------------------	----

Deventer - Wijhe

Landschapsstoffeerder aan de IJssel	50
---	----

Wijhe - Zwolle

Van aanmeerlijnen en meidoornhagen	70
--	----

Zwolle - Kampen

De IJssel neemt afscheid	82
--------------------------------	----

Nawoord	94
----------------------	----

Dankwoord	95
------------------------	----

Literatuur	96
-------------------------	----

De IJssel

We hebben haar taille losgemaakt,
ze mag weer vrijuit ademen.
Ze wentelt zich om en om in zichzelf,
de breedste schepen kan ze dragen.

We nestelen ons in het zand
van haar weids gemaakte oevers.
We kietelen haar oppervlak
met pas gelakte nagels.

Oh zij, reislustig tranendal dat
eeuwen voor ons heeft overleefd
is talloze malen gezien en bezongen;
een jaar is voor haar een vluchtige droom.

Geen warme huid of schaterlach
zal haar ervan weerhouden
zich over je te buigen
om jou te zuigen in haar stroom.

Johanneke ter Stege

Riviergezicht bij Deventer. Schilderij van Salomon van Ruysdael, 1645. Rijksmuseum Amsterdam

De IJssel, een kunstrivier

Langs elke rivier in Nederland staan kunstwerken. Het zijn bouwwerken, vroeger rechthoekig van vorm, als kleine kastelen opgetrokken uit baksteen met fraaie gevelpartijen. Nu zijn deze kunstwerken vaak toonbeelden van vernieuwende architectuur. Aan de dijken van de IJssel staan tal van deze kunstwerken. Het zijn de gemalen die voor de waterbeheersing zorgen van de rivier en haar achterland.

Hoewel ik op mijn voetreis langs de IJssel tal van deze kunstwerken tegenkwam, waren het niet de gemalen die me uitnodigden tot deze tocht. Het waren evenmin de voormalige steenfabrieken en hun metershoge schoorstenen die als kunstwerk, als cultureel erfgoed, het zicht op het rivierenlandschap bepalen. In de loop van de tijd kwamen er steeds meer kunstwerken langs de IJssel te staan, kunst die ons anders leerde kijken naar de rivier en waarlangs ik liep, een beeldenroute die ik kon volgen dankzij een uitgestippelde route, het IJsselpad.nl.

Ik liep langs de IJssel om de rivier als kunstwerk te beschouwen, als een natuurkunstwerk dat haar eigen bedding en stroomgebied in de loop van de eeuwen heeft geschapen. Inspiratiebron voor het kijken naar de IJssel als kunstwerk vond ik in de manier waarop kunstenaars die *land art* maken, de landschapskunstenaars, met hun werk een verrassende dimensie aan het omringende landschap toevoegen. Ze sturen de blik en leggen accenten met hun vaak subtiele veranderingen in het landschap.

Mijn tocht maakte ik op een keerpunt van de riviergeschiedenis. Door de klimaatverandering zal de waterspiegel van de oceanen en zeeën in de toekomst snel stijgen. Ook de waterstand van de IJssel, die vooral bepaald wordt door het smeltwater afkomstig van de Alpen, zal hoger worden. De talrijke nevengeulen en waterboezems die uit voorzorg aan de IJssel zijn aangelegd, hebben een groot waterbergend vermogen. Maar Rijk en waterschappen achten dit te gering. Zo was ik getuige van een verrassende aanblik op een vroege ochtend in april: ik zag een brug over land gaan, ik zag een brede lege vlakte voor me vanaf de dijk bij Veessen. Dit is de Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld die met een lengte van acht kilometer en een gemiddelde breedte van duizend meter dwars door het land snijdt. De geul heet 'een groene rivier' en gaat pas stromen bij zeer hoge waterstand.

Al is deze grootse ingreep in het landschap in klimatologisch opzicht noodzakelijk of rechtvaardig, toch gaf het me een schok. Het bewijst hoezeer een rivier die associaties en beelden oproept van wild, vrij en ongetemd, al liggen er van oudsher dijken langs, ook door mensenhand wordt gevormd. Een rivier is haar eigen kunstwerk met slingers en arabesken, met meanders en vergezichten, met waterspiegelingen en boerenhoeven, dorpen en steden aan haar oevers. Haar dijkdoorbraken en overstromingen zijn zichtbaar in het landschap. Een enkele knotwilg of een rij knotwilgen laat de scheppingskunst van de natuur zien.

Rode en groene bakens langs de rivier met hun hoekige of spitse vorm, de stenen kribben en de bruggen zijn ook kunstwerken, al is dat niet hun eerste betekenis.

De nieuwe kunstwerken laten de dromen en angsten zien van wat rivierwater met zijn kracht en schoonheid vermag.

Want de IJssel is inmiddels, dankzij enkele edities van de zomertentoonstelling die IJsselbiënnale heet, uitgegroeid tot een rivier met kunstwerken op de oevers en in het water, geplaatst in de uiterwaarden en langs de dijken. De IJssel als kunstrivier, rivierkunst aan de IJssel.

'Figuratief Caartje van den Geheelen IJsselstroom' uit 1801. Gelders Archief

Een fles met een brief

Hier ontspringt een rivier, hier ligt een bron die eigenlijk geen bron is, maar een aftakking. Zo'n duizend tot tweeduizend jaar geleden gebeurde er hier iets in het rivierenlandschap tussen Gelderland en Overijssel, waardoor de Rijn zijn natuurlijke loop wijzigde. Er kwam een nieuwe stroomrichting bij: eigenzinnig gaf een jonge rivier er de voorkeur aan niet van oost naar west te stromen maar eerst in noord-oostelijke en daarna in noordelijke richting haar weg te vervolgen. De IJssel, 127 kilometer lang, een aftakking van de Rijn die begint bij Westervoort in Gelderland en eindigt in het Ketelmeer, Overijssel. Korter kan een omschrijving niet zijn. Er hoort nog een gegeven bij, het debiet van de IJssel. Dat is de gemiddelde hoeveelheid water die per tijdseenheid door een rivier wordt afgevoerd. Voor de IJssel is dat 265 kubieke meter per seconde. Tel tot tien staat op de oever, en ondertussen stroomde 2650 kubieke meter water voorbij. In kilometers uitgedrukt bedraagt de snelheid van de IJssel hier vijf tot zeven kilometer per uur. Kenners hebben berekend dat een fles met een brief, bij de IJsselkop in de rivier gegooid, anderhalve dag later Kampen kan bereiken.

Om verwarring met de andere IJssel, bijvoorbeeld de Hollandse IJssel of de Oude IJssel te voorkomen, heet deze IJssel ook wel Geldersche of Gelderse IJssel. De Rijnsplitsing heet de IJsselkop. Een scherpe hoek van basaltblokken, als de boeg van een schip, stuwt de Rijn uiteen. Gedragen door een solide voet van beton staat daar de bebakening voor de scheepvaart: Neder-Rijn wijst de doorgaande westelijke richting aan, IJssel de noordelijke. Op deze driesprong van waterwegen staan groene richtingborden. De scheepvaart kan in noordelijke richting de Geldersche IJssel nemen, in westelijke richting de Neder-Rijn en in oostelijke richting, dus terug naar de bron, het Pannerdensch Kanaal dat de Rijn verbindt met de IJssel en Neder-Rijn. Het begin van de IJssel is feitelijk een kanaal, gegraven tussen 1793 en 1795, om de rivier van water te voorzien.

Hoewel de oorsprong van de IJssel geen bron is in de letterlijke betekenis van het woord, heeft het iets magisch ten zuidoosten van Arnhem, bij Westervoort, aan het begin te staan van de IJssel. In westelijke richting verheft zich de Veluwe met